

ИЗПИТАНИЯТА НА НОРМАЛНОСТТА – МЕЖДУ „МЪНИЧКИЯ“ СВЯТ И „МАЛКИЯ“ СОДОМ

София Ангелова
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас

The paper deals with madness as a result of the impossibility of building a harmonious inner world and cosy private space against the background of the national traumatic experience of three wars and two national catastrophes through the comparison between the stories “A Tiny World“ by George Raychev and “Small Sodom“ by George Stamatov .

Key words: Bulgarian fiction, madness, inner world, national traumatic experience

„Мъничък свят. (Бележник на един разлюбен)“ на Георги Райчев и „Малкият Содом“ на Георги Стаматов се появяват в две последователни години – съответно 1919-а, 1920-а, и въпреки съществените различия в подхода, поетиката, натюрела, езика, разказват за едно и също – за сериозния антропологичен кризис на фона на националния травматичен опит от три войни и две национални катастрофи. Правят го чрез полагане на личността в гранични житейски ситуации, провокиращи гранични психични състояния. Тръгват от личното, за да стигнат, по различни пътища, до тревожни обобщения за мястото на личността във времена на политически и социални катаклизми.

Този текст си поставя за цел да проследи стратегиите, чрез които двете произведения разглеждат лудостта – резултат от невъзможността за изграждане на хармоничен вътрешен свят и защитено лично пространство – като единствен изход от антропологичния кризис, породен от обезценяването на човека и човешкото в кървавата касапница на войната и превъртането на ценностите в следвоенната действителност.

„Мъничкият“ и „малкият“ свят. И двете заглавия играят с усещането за общност във върховно за нацията изпитание, интерпретирано в българската поезия като сродяване на малък и велик, появило се неслучайно именно във военната лирика като художествен факт,

доколкото граничната ситуация – между живота и смъртта – предопределя това усещане за единение и равенство пред лицето на смъртта и пред дълга към родината. Затова и Дебеляновото „малък“, и Райчевото „мъничък“ внушават интериоризиране, приобщаване, сродяване с другите и със самото битие. А обратният път на героите, Липованов и Абаров, от абсолютното приобщаване до абсолютната самота е пътят на лудостта. Пропастта между тези две състояния в Райчевия текст е в травматичното преживяване на разкъсаната човешка плът и амнезията, в Стаматовия е в 3-годишното безвремие на пленнически лагер, разделящо фронтовия живот от мирния следвоенен бит. Оттук и Стаматовото „малък“ носи други конотативни отсенки, битова в съвсем друг семантичен план, отнесено е към морала и нравствеността чрез метафората „Содом“ като радикален христоматиен пример за нравствено падение. Но приспособяването, нагаждането, отричането от традиционните ценности в тила и в мирния живот, обезсмислящи жертвите на фронта и във войните, са така жалки и нищожни в своите проявления, в очите и на героя, и на разказвача, че новият „Содом“ е принизен до умален модел на библейския, окачествен като „малък“ дори в своето падение.

„Фронт“ vs. „тил“. В повествованието от 19-а година, въпреки загатната още във въведението лична драма, героят пребивава в парадоксален за своето фронтово битие уют, в един наистина „мъничък“ свят, в одомашненото си, почти идилично военновременно убежище, което в продължение на много и много страници създава у читателя усещането за защитено лично пространство, пространство на ретроспекции, спомени и любовни терзания. Светът на героя е един изолиран от фронтовите реалности вътрешен свят, съществуването му – едно малко абсурдно живеене на ръба на принципа на удоволствието, до самото бойно поле, сред вихъра на бушуваща световна война. Връщането към реалността се оказва катастрофа, отречена възможност, което именно води Липованов към лудостта. Повествованието рязко прекъсва, пропада в пропастта на амнезията и пространството на лазарета, за да се върне обратно към фронта, превъртайки изцяло гледната точка на героя – идиличното военновременно убежище („мъничкия свят“) вече не носи уют и защита, превърнало се е в своята противоположност, в отрицание на света изобщо („мъничък гроб“), на мястото на хармоничните взаимоотношения и усещането за общност идват отчуждението, съжалението, присмехът, надменността на здравия към болния. Усамотението, мислено от героя в началото на „бележника“ и като възможност за съсредоточаване във вътрешните преживявания, се превръща в

обречена самотност в края. За да тласне Липованов към загубата на защитено лично пространство, към тоталната самота, отчуждение и изолация на психическото заболяване, на текста от 19-а година са му необходими едновременното сплитане на краха в любовните отношения, чувството за вина, сблъсъкът с войната като чудовищна месомелачка на човешки същества и тежката мозъчна травма в накъсаното, изповедно, първолично разказване на епистоларното четиво.

Текстът от 20-а година е далеч по-стегнат и целенасочен в своята стратегия, дистанциран и обективизиран в третоличното повествуване, оставяйки отвъд рамките на повествованието фронтовия живот и пленническия лагер, които обаче присъстват като фундаментално нравствено основание за героя при сблъсъка и отхвърлянето на следвоенната действителност.

Контрастът и противопоставянето между „фронт“ и „тил“ в Стаматовия текст е всъщност контраст и противопоставяне, по-скоро пропаст, между две епохи; пропаст, белязана от 3-годишното безвремие на пленничеството; пропаст, през която Абаров не успява да прехвърли мост. Героят пребивава във високите идеали и патетичната реторика на късновъзрожденската и следосвобожденската епоха. „Левски“, „Ботев“, „Отечество“, „Родина“, „Майка България“, „българските лъвове“ и пр. устойчиво и неизменно се повтарят както в речта, така и в размислите му, привлечени са като безспорни (в неговите очи) аргументи в спора с околните и в самоубеждаването му в собствената му правота. По подобен начин е интерпретиран и бащиният дом, изцяло в стила на възрожденското мислене за „нашето“, макар бедно и скромно, като по-стойностно от „чуждото“, макар скъпо и бляскаво. Бащиният дом е централен символ, от който тръгва отчуждението на Абаров към заобикалящата го действителност – загубата на стария, оценностен като „роден“ с всички произтичащи от това конотации дом и неприемането на новия като свой, доколкото е емблематичен както за чуждостта на новия свят, в който героят се е озовал, така и за непочтеното, за сметка на хилядите, жертвали живота си в окопите, забогатяване на собственото му семейство. И доколкото настоящето, а и бъдещето се оказват безперспективни и недостойни за трескавото търсене на „свое“ пространство, героят го намира единствено в миналото, именно на фронта, тъй като единствено там собственото му съществуване е имало смисъл в съответствие с представите му за високото героично живеене в името на националния идеал (*На фронта по-добре ли беше? По-добре, по-леко на душата...; Науми онова време, когато мисълта беше светла, определена – при всички*

ужаси – на душата по-леко). Груповият образ на завърналите се от фронта войници и офицери в известен смисъл препотвърждава това усещане на озовалите се на кръстопът, оказали се излишни извън битието си на „герои“ бивши фронтовици. Всеки от тях е поставен пред същия избор и същото търсене на себе си в променените следвоенни реалности. И всеки прави този избор, едни – приобщавайки се изцяло към „духа“ на времето (*къщи, лозя и пенсии; кражба*), други – към нови идеали (*Настъпва друга ера – на общ честен труд... Хвърлих сабята – ще взема перо или мотика. Да живее нова България!*), трети – към забравата (*Пийте. Не спасението е там – забравата*) и небитието (лудостта и суицида) поради своята невъзможност или нежелание да го приемат. Отказът на Абаров да се примири с краха на идеалите, с недостойното настояще, с промяната в мисленето и ценностите – съмнителното забогатяване на бащата, поражението във войната, равнодушието на обществото, нравственото падение на българската жена, са в основата на невъзможността да се адаптира към мирния живот. Адаптацията предполага прекрочване на високите идеали и нравствените ориентири – жест, на който героят се оказва и несъгласен, и неспособен. Постепенно обаче дългът, саможертвата и героизмът се обезсмислят, бидейки забравени, загърбени, отхвърлени като неудобни официални одежди от цялото общество. Това лишава от смисъл и самото съществуване на героя, прекършва единствената опора, която все още го държи свързан със света и живота, макар и отнесена в миналото. Изравняването между *там* и *тук*, *фронт* и *тил*, *минало* и *настояще* (*Колко думи, чувства и всичко е фалш – и тука, и там! И проляната кръв, и пролените сълзи...*), обезценяването на *там*, *фронт*, *минало* за героя е финалната стъпка по пътя към загубата на последното защитено лично пространство, на социалните връзки, към тоталното самоотчуждение и самоизолация. Изходът за семейство Абарови е в медицинския документ с безпощадната диагноза, за героя – в суицида. Повествованието обаче разколебава категоричността на психическото заболяване – внушенията за него идват по-скоро отвън, от най-близките, като удобно оправдание за неадекватното, в техните очи, и излагащо ги пред обществото поведение. За самия Абаров е по-скоро само усъмняване (*Да не съм наистина луд!*) поради убедеността в собствената правда, в отстояването на високите идеали и ценности на една епоха, която изглежда безвъзвратно отминала (*Аз се върнах същ – вие станяхте други*). Тоест лудостта на героя в „Малкия Содом“ функционира в рамките на обикнатия сюжет на литературната лудост – като другата, алтернативната гледна точка, като пространст-

воту на свободата ясно да видиш истината и доблестно да я изречеш, когато „нормалните“ не могат или не смеят поради страх или конформизъм.

„Белият ангел“ и „разлюбените“ герои. Проявите на лудостта на героите, окончателното ѝ публично експониране са свързани и провокирани и в двата текста от оценностяването на жената. В „Мъничък свят“ отношението към жената, плътското и любовта са смислов и структуроорганизиращ център. Героят пребивава в свой собствен, наистина мъничък, свят на преценка и преосмисляне на отношенията си с две жени, репрезентиращи два различни типа женственост – жената плът и традиционния образ на чистата и предана влюбена девойка. Егоизмът и егоцентризмът, обсебеността от собствено-то аз, обсесията от удоволствията на плътта имат за резултат, от една страна, недооценката, пренебрегването на любовта и любимата. И – нещо типично за подобен егоцентризм и егоизъм – те биват преекспонирани и свръхоценностени, когато са вече изгубени за героя, когато са станали притежание на някой друг. От друга страна, обсесивното има за резултат максимална вътрешна самоизолация, превръщаща фронтвата землянка и фронтвия бит в илюзорен идиличен свят, положен на границата с реалността, сякаш за героя войната е нещо странично, максимално маргинализирано, бегла пауза, мимолетно отвличане от вътрешните преживявания. По логиката на подобни мирогледни и ценностни нагласи сблъсъкът с действителността, приемането и интериоризирането ѝ, живеенето според принципа на реалността се оказват непосилни за Липованов.

За героя на Стаматов фундаменталният кризис, провокиран от пребиваването му във високото на късновъзражденските идеали и сблъсъка с реалностите на следвоенния живот, се задълбочава и от несъответствието на разбирането за нравствеността и поведението на жената в рамките на тези идеали, от една страна, и реалното поведение на реалните жени, от друга. Годеницата не се е оказала вярната Пенелопа, чакаща своя Одисей през двете десетилетия на войната за Троя и странстването към дома, т. е. през военните и пленническите години на Митя Абаров. Сестрата изобщо не се вписва в модела на Белоногата, отхвърляща изкушаващото, по-добро и примамливо, чуждо, а с радост се хвърля в обятията на „врага“ и мамещата перспектива за охолан и свободен живот в чужда земя. В този план на противопоставяния представите на героя за женското изобщо – родината (*угнетена, скърбяща майка в траур по загиналите синове*), домът (*родното гнездо*), жената (*„светая светих“ на нацията*) – дра-

тично се разминават с действителността: родината е „весела, након-тена, самодоволна“, домът е „склад за мобили“, жената доброволно и с удоволствие се превръща в плячка и награда за „врага“.

Лудостта. Идеализацията на жената (*бял ангел, светая светих*), до която героите на Райчев и Стаматов стигат по различни пътища, е симптоматична за отказа им да живеят в реалността, да я приемат и да потърсят мястото си в нея. Единствената (въобразено) „добра“ реалност – фронтът като място на споделени идеали, ежедневие, смисъл – е безвъзвратно изгубена и за двамата, отхвърлена и отречена в рамките на настъпилния светогледен кризис. Връзките с другите – семейство, приятели, любими, фронтови другари – постепенно се прекъсват, изгубват, стават невъзможни по пътя към пълното отчуждение, абсолютната самота и тоталната изолация. Въобразените мънички пространства на уют, защита, сигурност, идентичност – фронтовата земянка, родният дом – се трансформират в своята противоположност.

Лудостта и суицидът са естественият резултат от изгубения смисъл и рухналият собствен свят, доколкото в отхвърлената като „лоша“ реалност героите не виждат перспектива за изграждане на нов, хармоничен вътрешен мир и защитено лично пространство (*Струва ми се, че няма вече света, онзи свят, който познавах, в който живях някога... – „Мъничък свят“; Всичко се промени, онази България умря; Каквото и да бъде, няма да имам нищо общо с нея. Ние сме последните деца на онази България, за която умираха Левски и Ботев...; Умряха старите светини. – „Малкият Содом“*).

Антропологичният кризис и в двете произведения е представен като резултат от националния травматичен опит от войната, но ако в „Мъничък свят“ той остава затворен в пространствата на личния и личностен травматичен опит, то в „Малкия Содом“ е провидян като безизходица, безпътица на самото общество поради отричането от / загърбването на високите идеали на една отминала епоха, разбирането за което става възможно единствено в лудостта.

ЛИТЕРАТУРА

Йовева 1985: Йовева, Р. *Георги П. Стаматов. За някои черти от поетиката на разказа*. София: Народна просвета, 1985.

Милев 1921: Милев, Г. *Георги Райчев: Царица Неранза и Мъничък свят*. // *Везни*, 1921, II, кн. 4–5.

Монова 2004: Монова, И. *Светът в човека и светът вън от него*. („Мъничък свят“ от *Георги Райчев*). LiterNet, 17 август 2004 <<http://litenet.bg/publish8/imonova/graichev.htm>>